

ՏԵՍԱԿԵՏ

Տ. ԿՈՍԻՏԱՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ՀՈՎՆԱՆՅԱՆ

ԱՐԱՐԱՐՆԵՐ, ԹԵ՞ ՍԱՆԱՍԱՐ, ՆԱՎԱՍԱՐՈՂ, ԹԵ՞ ՆԱՎԱՍԱՐ

XX դարի վերջին տասնամյակներից սկսած առավել հաճախակի են այն հրատարակությունները՝ հոդված կամ գիրք, երբ ուսումնասիրությունները գալիս են վերաբերվող պատկանածո ազգի ով և ինչպիսին լինելը, մի նոր լույսի տակ դիտարկելու Աստվածընտիր հայ ժողովրդի պատմական այս կամ այն չլուսաբանված ծալքերը:

Այդ նյութերից ներշնչված՝ փորձեցինք անդրադառնալ մի քանի հարցերի, որոնք, թերևս, կարող են նոր տեսակետի առաջնորդել մեզ: Դա վերաբերվում է Նավասարդ, Սանասար-Բաղդասար անուններին և հրեա ժողովրդի իրականության մեջ առկա որոշ պատումների, որոնց արմատները, ըստ մեզ, գտնվում են Հայոց աշխարհում: Եվ քանի որ ինչպես Աստվածաշունչը, այնպես էլ հայոց «Սասնա ծռեր» դյուցազնավեպը իրենց մեջ են ամփոփում հազարամյակների խորքից եկող ավանդապատումներ, փորձեցինք դրանց վրա հիմնվելով՝ նորովի մոտենալ մի քանի հարցերի:

Աստվածաշնչյան տեքստերի ուսումնասիրության ժամանակ յուրաքանչյուր անգամ մեր ուշադրությունը գրավել է ինչպես մարդկության պատմության վերաբերյալ Նոյի և նրա սերունդների ապրած երկրից՝ Արարատից, ազգությունների ծագման հարցը, այնպես էլ Ծննդոց գրքի Է և Ը գլուխներում շարադրված Ջրհեղեղի պատմության քառասնօրյա շրջանի հատվածները:

Առաջին. Աստվածաշնչի Է 17 համարում կարդում ենք. «Երկրի վրա քառասուն օր ու քառասուն գիշեր ջրհեղեղ եղավ»: Ապա նույն գլխի 23-րդ համարում շարունակվում է. «Աստված բնաջնջեց երկրի երեսին գտնվող ամեն մի էակ՝ մարդուց մինչև անասուն, սողուններից մինչև երկնքի թռչունները: ... Կենդանի մնաց միայն Նոյը, նաև նրանք, որ նրա հետ տապալնում էին»:

Այսպիսով, քառասուն օր ու գիշեր տեղի ունեցած ջրհեղեղի արդյունքը եղել է ամեն տեսակ մեղավոր էակների բնաջնջումը: Իսկ Ծննդոց Ը գլխի 6 համարը տեղեկացնում է. «Քառասուն օր հետո Նոյը բացեց իր կառուցած տապանի պատուհանը»: Որով «քառասուն օր ու քառասուն գիշեր ջրհեղեղ»-ը դառնում է չարչարանքի, տանջանքի և բնաջնջման խորհրդանիշ, իսկ «քառասուն օր հետո»-ն՝ փրկության: Տեղին է այստեղ նշել, որ «Սասնա ծռեր» դյուցազնավեպում ևս առկա է քառասունի խորհրդանշական առկայությունը.

«Թողնենք **Քառսուն**-Ճյուղ-Ծամ Դեղձուն կառավարի» (էջ 97),

«Տարին **քառսուն** անծին երինջ, տարին **քառսուն** կոտ ոսկի, տարին **քառսուն** ազապ աղջիկ կառներ» (էջ 98):

«**Քառսուն** ձի կա գոմը կապուկ» (էջ 101):

«**Քառսուն** փութ էլ արճիճ ըլներ» (էջ 145):

Իսկ ամենահատկանշականը Մսրա Մելիքի փրկություն փնտրելու հատվածն է.

«Մելիք մտավ մեջ հորին:

Քառասուն գումշի կաշի բերին քաշին վերան,

Քառասուն ջաղացի քար դրին վերան» (էջ 244):

(«Մասունցի Դավիթ», Երևան, 1961)

Հետաքրքիր է, որ եթե հայոց ավանդության մեջ առկա քառասունի գաղափարը տակավին հստակեցված խորհրդանիշ չէ, ապա հրեա իրականության մեջ այն կապված է Նոյի՝ Ջրհեղեղից փրկվելու գաղափարի հետ: Այսպես. «Մովսեսը քառասուն օր ծով պահելուց և աղոթելուց հետո Աստծուց ստացավ Տասնաբանյան. «Տերն ասաց Մովսեսին. «Բարձրացի՛ր ինձ մոտ՝ լեռը, այնտեղ եղի՛ր, և քեզ պիտի տամ քարե այն տախտակները, որոնց վրա գրելու եմ իմ օրենքներն ու պատվիրանները : ... Մովսեսը լեռան վրա մնաց քառասուն օր ու քառասուն գիշեր» (Ելից ԻԴ 12-18): Անապատում քառասուն տարի թափառական շրջելուց հետո հրեաները մտան խոստացված Քանանի երկրին տիրանալու: Քրիստոս քառասուն օր ծով պահելուց հետո՝ «... անապատ տարվեց Հոգուց՝ սատանայից փորձվելու: Եվ քառասուն օր ու քառասուն գիշեր ծով պահեց, ...Ապա սատանան Նրան թողեց, և ահա հրեշտակները մոտեցան ու ծառայում էին Նրան» (Մատթ. Դ 1-10):

Քանի որ այս տեղեկությունները մենք ստանում ենք Աստվածաշնչից, որը մեզ է փոխանցվել հրեա ժողովրդից, ապա մեր համեստ կարծիքն է, որ Սուրբ Գրքի առաջին գրքերում (Հնգամատյանում) առկա են այն ավանդություններն ու սովորությունները, որոնք առնչվում են Նոյին և նրա սերնդին, իսկ այնտեղ առկա սովորությունները այն երկրի սովորություններն էին, ուր ապրել են Նոյը և նրա սերունդը, այսինքն շումերների լեզվով այն կոչենք Արատտա, Աստվածաշնչի լեզվով՝ Արարատի երկիր, իսկ մեր լեզվով՝ Հայք:

Երկրորդ. Ուշադրության արժանի է նաև մեկ այլ պարագա. հրեական տարեթիվը՝ 5767-ը (այս տարի հրեաների 5767 թվականն է), չի սկսում Աբրահամին կատարված Աստվածային հայտնությունից (Ծննդոց ԺԲ 2. «Քեզ մեծ ցեղի նախահայր պիտի դարձնեմ», որը Ք. ա. երկրորդ հազարամյակում է տեղի ունեցել) կամ Աբրահամի ծննդյան թվականից, ինչպես քրիստոնեության կամ մահմեդականության պարագային է (քրիստոնյաների համար դարագլուխ է համարվում Քրիստոսի ծննդյան 1 թվականը, իսկ մահմեդականների համար՝ Մուհամմեդի ծննդյան 1 թվականը, որը Քրիստոսի 580 թվականն է), այլ՝ Ադամի և Եվայի, այսինքն մարդու կամ մարդկության արարման թվականից: Սակայն մենք գիտենք, որ մարդկության գոյությունը ոչ թե սկսում է Ք. ա. չորրորդ հազարամյակից, այլ շատ ավելի վաղ ժամանակներից, այսինքն՝ միլիոնավոր տարիներ առաջ («Հայաստանի պատմության սահմանները, 4 հազար տարուց ընդարձակվելով, հասան 4 միլիոն տարվա: Ապացուցվեց, որ Հայաստանի տարածքը մտնում է այն ընդարձակ գոտու մեջ, որտեղ մարդը ծագել է, ձևավորվել, անցել մշակույթի զարգացման բոլոր փուլերը».) (Մանդրո Մարդարյան, Հայաստանը քաղաքակրթության օրրան, Երևանի Համալսարանի Հրատարակչություն, Երևան, 2004 թ, էջ I): Սակայն այն, որ Ք. ա. չորրորդ հազարամյակում տեղի է ունեցել համամարդկային տարողության իրադեպ, վկայում է թե՛ Աստվածաշունչը և թե՛ շումերական Գիլգամեշի դյուցազնավեպը (ի դեպ, շումերական սալիկները 1952 թ. վերծանել է ամերիկացի շումերագետ Ս. Ն. Քրամերը):

Նախ անդրադառնանք շումերներին: Շումերները, որոնք «Եփրատի ու Տիգրիսի ավազանում ստեղծեցին ամենահարուստ մշակույթներից մեկը մարդկության պատմության մեջ» (Զենոն Կոսիդովսկու «Բիբլիական Ավանդապատումներ», Երևան, 1978, էջ 28), համաձայն ռուս մեծ գիտնական Վ. Կ. Աֆանասևայի □ Ք. ա. V հազարամյակում հյուսիսային միջագետքից (իմա՝ Հայք-Արատտա-Արարատ) իջնելով հարավային Միջագետք, նրանք հիմքը դրե-

ցին Շումերական մշակույթի (Հնագույն Արևելքի պատմությունը, I մաս, Մետապոտամիա, Մոսկվա, 1983, էջ 66-75):

Համաձայն Գիլգամեշյան դյուցազնավեպի՝ շումերների թագավոր Գիլգամեշը (շումերների թագավոր է եղել 2760-ական թվականներին) իր բարեկամ Էնկիդուի մահից հետո գնում է սուրբ երկիր համարվող Արատտա (Աստվածաշնչյան լեզվով ասած՝ Արարատի երկիր, որը շումերների համար **անմահության գաղտնիքը իմացողների, Սուրբ օրենքների և Աստվածների ընտրած ժողովրդի** երկիրն էր)՝ անմահության գաղտնիքը սովորելու: Եվ այնտեղ՝ Արատտայում, Գիլգամեշը հանդիպում է Զիուսուդրա-Ուտնափիշտիմին («Զիուսուդրա և Ուտնափիշտիմ անունները շումերերենում և աքքադերենում ունեցել են միևնույն նշանակությունը՝ «երկար կյանք գտած» (**Ա. Մովսիսյան**, Հնագույն Պետությունը Հայաստանում Արատտա, Երևան, 1992, էջ 25, հետայսու ՀՊՀԱ), որն իր կնոջ հետ փրկվել էր Ջրհեղեղից, աստվածները նրանց անմահություն են շնորհում: Ուրեմն, եթե սա տեղի էր ունեցել երրորդ հազարամյակում, ապա, ըստ մեր համեստ կարծիքի, չորրորդ հազարամյակը, որը դարձել է դարասկիզբ հրեաների համար, այսինքն Ք. ա. 3767 թ., պարզապես Ջրհեղեղի ավարտի և Նոր-Նոյ-ի միջոցով մարդկության վերածննդի սկիզբն էր (եթե Զիուսուդրա և Ուտնափիշտիմ անունները նշանակում էին «երկար կյանք գտած», շատ հավանական է, որ Նոյի անունը կազմված է գուտ հայկական **նոր** բառից, ուր տեղի է ունեցել ր-յ բնական լծորդումը: Պետք է նշել, որ Հաճնի բարբառում **նոր** բառը արտասանվում է **նոյ** (**Հ. Աճառյան**, Հայերեն արմատական բառարան, հատոր III, Երևան, 1977, էջ 466): Եվ, ամենայն հավանականությամբ, Նոյի (շումերական՝ Զիուսուդրա, աքքադական՝ Ուտնափիշտիմ) միջոցով մարդկության փրկության թվականն է համարվում հրեաների տարեթվի սկիզբը: Ուշագրավ է, որ թե՛ շումերական և թե՛ աստվածաշնչյան տեքստերում Ուտնափիշտիմ-Նոյը համարվել է առաջին դեպքում երկար կյանք գտած (նույնիսկ «աստվածները նրանց (Ուտնափիշտիմ-Նոյին և նրա կնոջը) **անմահություն են շնորհում**»), իսկ երկրորդում՝ «Նոյը ինը հարյուր հիսուն տարի ապրելուց հետո մեռավ» (Օսնդոց Թ 29): Այսինքն, երկու դեպքում էլ հազարամյակն է սահմանագիծը (իսկ համաձայն Մովսես Խորենացու՝ «Նոյի համար գործ են ածում ուրիշ անուն (Քսիսուրիոս անունը) և վերագրում են նրան խիստ երկար ժամանակ» (**Մովսես Խորենացի**, Պատմություն Հայոց, Երևան, 1968, էջ 82):

Պատմափոր այս վկայությամբ կարծեք հստականում է, թե ինչու հրեաները իրենց տարեթվի սկիզբը ոչ թե Ք. ա. ասենք 1700-ական թվականները՝ Աբրահամի Ուրից դուրս գալն են համարում, այլ Նոյի 5767 թ., այսինքն Ջրհեղեղից հետո կատարված փրկության տարեթիվը: Իսկ Նոյի ջրհեղեղյան շրջանին վերաբերող հատվածում առկա «քառասուն»-ի խորհրդանիշը ուղեկցվում է հրեա ժողովրդի ողջ պատմության ընթացքում նախ որպես չարչարանքի ժամանակաշրջան, որից հետո միայն գալիս է փրկությունը կամ փրկագործությունը:

Երրորդ. Ինչպես Աստվածաշնչից տեղյակ ենք, հրեա ժողովրդի մեծագույն տոնը **աստվածային օգնությամբ** Եգիպտոսի գերությունից ազատվելու տոնն էր՝ Ջատիկը – Պասախը: Նույնն է նաև մյուս ժողովուրդների պարագայում: Հնում տոները ընդհանրապես կապված էին լինում կա՛մ աստվածների, կա՛մ աստվածային հայտնությունների և կա՛մ էլ աստվածներին առնչվող ինչ-որ հրաշապատումների հետ: Դրանք երբեք կապված չեն եղել պատահական ինչ-որ երևույթի հետ, ուր աստվածային կամ գերբնականի առկայությունը բացակայել է:

Նույնն է եղել նաև պարագան Հայոց Նավասարդի տոնի: Երբ այսօր ուզում ենք գտնել այդ մեծագույն տոնի պատճառն ու իմաստը, ապա, չգիտես ինչու, բառակապակցություններն են

գալիս պարզագույն բացատրությունները տալու տոնի գաղափարի՝ անտեսելով տոնակատարության նախապայմանի խորհուրդը և իմաստը :

Համաձայն մեծն Հ. Աճառյանի, «Նաւասարդ = Իրանական navasard հոմանիշից, որ բարդված է nava - «նոր» (գնդ. Nava- պրս. Nav, աֆղան. Nau, քրդ. Nu) և sard «տարի» (գնդ. Sareda տարի, սանս. Carad «աշուն, տարի, պարս. Sal. կարի, քրդ. Sar, sal.) բառերից» (Հ. Աճառյան, Արմատական բառարան, հատ. Գ. Երևան, 1977, էջ 435): Սակայն նկատի ունենալով այն, որ ինչպես արդեն ասացինք, թե հնում տոները երբեք առանց աստվածների կամ նրանց միջատության չէին կարգվում, ուրեմն Հայոց մեծագույն տոնը՝ Նավասարդը, նախաքրիստոնեական ժամանակաշրջանում, ուր ամեն մի երևույթ կապվում էր գերբնական՝ աստվածային ուժի հետ, չէր կարող պարզապես միայն Նոր Տարի հասկացությամբ դառնալ կարևոր տոնը մի ողջ ժողովրդի: Այսօրվա անաստվածյան ժամանակաշրջանի իմաստով հնարավորը հնում պարզապես անհնարին էր, որով դա ոչ այլ ինչ էր, քան մարդկության Ջրհեղեղից փրկության կարևորագույն իրադեպի հիշատակության տոնը, այնպես, ինչպես հրեաների համար աստվածային միջատությամբ Եգիպտոսի գերությունից փրկությունն էր՝ կարևորագույն տոնը բոլոր տոներից:

Ուստի Նավասարդը բացատրել պարզապես *նավա* նոր և սարդ *տարի* բառակապակցություններով, այսինքն նոր տարվա գաղափարով ամփոփելը, ոչ միայն արժեզրկում է այդ մեծագույն տոնի իմաստը, այլև իմաստափոխում է պատմական ճշմարտությունը, քանի որ ազգի ամենամեծ տոնը պետք է որ իր մեջ ինչ-որ կարևոր իրադեպ ընդգրկեր: Ահա թե ինչու, կարծում ենք, դրա տրամաբանական առաջացումը ավելի առնչվում է Ջրհեղեղով մարդկության ոչնչացումից հետո վերապրումի, փրկության գաղափարին, քան պարզապես «նոր տարի» հասկացությանը: Թե՛ գիլգամեշյան պատումում, թե՛ աստվածաշնչյան հատվածում, Ջրհեղեղից փրկված Ջիուսուդրա-Ուտնափիշտիմը, Նոր-Նոյը լեռից իջնելուց հետո զոհ է մատուցում աստվածներին կամ Աստծուն: «Աքքադական դյուցազնավեպի 11-րդ պնակիտում պատմվում է, որ երբ նավը կանգ առավ Նիցիր Լեռան վրա, Ուտնափիշտիմը զոհ մատուցեց աստվածներին և խնկարկեց, որի բուրմունքն առան աստվածները, հավաքվեցին զոհաբերողի մոտ, ապա ժողով գումարելով՝ որոշեցին *անմահություն շնորհել փրկվածներին*» (ՀՂՀԱ, էջ 27): Բսկ Աստվածաշնչում կարդում ենք. «Նոյը զոհասեղան շինեց Աստծու համար: Նա առավ բոլոր տեսակի անպիղծ անասուններից, բոլոր տեսակի անպիղծ թռչուններից և ողջակիզեց զոհասեղանի վրա: Եվ Տեր Աստվածը հոտոտեց անուշ բույրը: Տեր Աստվածն իր մտքում ասաց. «Մարդկանց չար արարքների համար ես երկիրն այլևս չեմ անիծի (Ծննդոց Ը 20-22): Աստված օրհնելով Նոյին ու նրա որդիներին՝ ասաց նրանց. «Աճեցե՛ք, բազմացե՛ք, լցրե՛ք երկիրն ու տիրեցե՛ք դրան» (Ծննդոց Թ 1): Այս հատվածներն ինքնին պարզաբանում են, թե ինչու Նավասարդյան տոնակատարությունների ժամանակ հայերը բերքի առաջնեկը ընծայաբերում կամ զոհաբերում էին աստվածներին, որը շարունակականությունն էր Ջիուսուդրա-Ուտնափիշտիմ-Նոյի կատարածի, որ Աստված ընդունի իրենց զոհը այնպես, ինչպես ընդունեց Նոյի զոհը, և ոչ միայն փրկի իրենց ոչնչացումից, չարիքից կամ փորձանքից, այլև «Աստվածները ... որոշեցին անմահություն շնորհել փրկվածներին», ուրեմն նաև անմահությանն արժանանալու յուրահատուկ կերպ էր դա:

Քանի որ «Նավասարդ» բառի «նոր տարի» բացատրությունը, ըստ մեզ, համոզեցուցիչ չէ, տոնին առնչվող գաղափարային իմաստով, փորձեցինք հայերենում առկա Սանասար և Բաղդասար անունների հետ համեմատականով, այդ անունների բառային և պատմական ստուգաբանական ճշտումով գտնել այդ բառի բուն ձևը՝ Նավասա՞րդ, թե՞ Նավասափ:

Չորրորդ. «Մասնա Ծներ» դրուցազնավեպի հերոսներ Սանասարի և Բաղդասարի ինչպես ծննդյան, այնպես էլ անունների ստուգաբանությունները մեզ ենթադրել են տալիս, որ դա, արարչագործության պատմություն լինելով հանդերձ, չի վերաբերվում անձերի: Ինչպես Արամ Ղանալանյանի «Ավանդապատում» գրքում նշել է հեղինակը, թե «...հայրենի հսկա լեռներին, ...ժողովուրդը հաճախ ներկայացրել է իբրև կենդանի, խոսուն, ապրող ու շնչող էակներ: ... Մի դեպքում այդ լեռները ժողովրդին ներկայացել են իբրև երբեմնի հարազատ քույրեր, մի այլ դեպքում՝ իբրև նետաձիգ զորականներ, մի երրորդ դեպքում՝ իբրև արյունակից եղբայրներ: ... Արևմտյան Հայաստանի Արճեշ գավառի բնակիչների ավանդությամբ Հայոց լեռները մի ժամանակ բարձրահասակ ու հաղթանդամ, հսկա եղբայրներ են եղել» (Արամ Ղանալանյան, Ավանդապատում, Երևան, 1969, էջ ԽԴ-ԽԵ):

Հիմք ունենալով մեզ փոխանցված ավանդապատումները, համոզված ենք, որ Սանասար և Բաղդասար անունները հազարամյակների խորքից մեզ փոխանցված Հայոց Մեծ և Փոքր Մասիսների զուտ հայկական անվանումներն են, իսկ «Մասնա Ծները» պահպանել է պատումի բուն արարման սկզբնապատկերը, որը հետագա դարերի ընթացքում ինչպես մեզանում, այնպես էլ տարբեր ազգերի մոտ կերպավորվել ու իմաստափոխվել է: Որպեսզի մեր ասածը կարողանանք հիմնավորել, դիմենք «Մասնա Ծներ» դրուցազնավեպին, որն, ըստ մեծն Հովսեփ Օրբելու. «Հին հայերի կոսմիկական հնագույն պատկերացումները, հնադարյան առասպելները, որոնք ստեղծվել են Հայաստանի նախապատմական կյանքի հազարամյակների ընթացքում» («Մասունցի Դավիթ», Երևան, 1961, էջ XXXVI) իր մեջ ամփոփած որոշ փոփոխություններով մեզ փոխանցված հնագույն ավանդապատումն է:

Դրուցազնավեպում ամենաուշագրավը Ծովինարի խմած մեկ լեցուն ափ ջրից ծնունդ առնող Սանասարի և կես ափ ջրից ծնունդ առնող Բաղդասարի պատմությունն է.

Էն ժամանակ Ծովինար...

Բուռ էտու էդ անմահական աղբյրի մեջ,

Մի բուռ լիք ջուր խմեց, մեկ էլ՝ մի բուռ կիսատ:

Ինն ամիս, ինն օր, ինը ժամ, ինը բուռեր որ թամամվալ,

Էրկու տղա էրեր,

Մեկըն թամամ, մեկըն կիսատ:

...Ջոջ տղի անուն էղիր Սանասար,

Պստիկին՝ էղիր Բաղդասար:

(«Մասունցի Դավիթ» հայկական ժողովրդական էպոս, Երևան, 1961 թ., էջ10)

Հատվածի Ծովինար անվան ստուգաբանությունից պարզվում է, որ «Նար» նշանակում է աստվածուհի (**Յակոբ Ալթունեան**, Մասնա Ծներ Հայկական Դիցազներգություն, «Խօսնակ», նոյ.-դեկտ. 2002 թ, էջ 11), որն իր Ներ ձևը պահպանել է բազում այլ ազգերի ավանդապատումներում: Ուրեմն Ծովի աստվածուհուց ծնվում է մեծ լեռը (Մի բուռ լիք ջուր խմեց, Մեկըն թամամ) և փոքր լեռը (մեկ էլ՝ մի բուռ կիսատ, մեկըն կիսատ): Որով, եթե «մի բուռ լիքը» խորհրդանշում էր ամբողջությունը, կատարյալը, ապա «մի բուռ կիսատը» խորհրդանշում էր ոչ կատարյալը: Եվ ծննդաբանական պատումի անվանումներում ամփոփվում էր արարումի գաղափարաբանությունը: Այսպես, Սանասար անունն իր մեջ ամփոփում էր կատարյալը և նշանակում էր Սուրբ սար, որի բառացի թարգմանությանը հանդիպում ենք ռուսական ավանդապատումի՝ «И Л Ъ Я М У Р О М Е Ц И С В Я Т О Г О Р» «Ի մեջ: Ռուսական ա-

վանդապատումի հսկա Սվետագորը (Սվետագոր թարգմանաբար նշանակում է Սուրբ Լեռ), որն Իլյա Մուրոմեցի ավագ եղբայր է հայտարարվում, Արարատյան Սուրբ լեռներից էր, ուր և մեկնում է իր կրտսեր եղբոր՝ Իլյա Մուրոմեցի հետ.

Святогор-богатырь да будет больший брат,
Илья Муромец да будет меньший брат;
...И поехали оне да не в чисто поле,
А поехали оне да по святым горам,
По святым горам да Арапатскиим.

(www.feb-web.ru/ И Л Ъ Я М У Р О М Е Ц И С В Я Т О Г О Р)

Ուրեմն, Սվետագորը հենց Սանասար բառի թարգմանությունն է: **Սան** արմատը հնդեվրոպական լեզվում նշանակում է *սուրբ*, *ա-*ն կապը և *սար* բաղադրիչը, այսինքն նույն Սուրբ Լեռ - Սվետագոր հասկացողությունն է առկա այդ անվան մեջ (այստեղ հարկ ենք համարում նշելու, որ Սանասարի Սանօը առկա է նաև «Սասնա Շուերում» Սասուն անվան ստուգաբանության մեջ, որի համաձայն «Դուք են սասուն քարեր, ինչպես հաներ էք են վերին տեղ, ու քարե **սան սուն** էք զարկե (սուրբ սյուն, որովհետև Սասնա բարբառում **սուն** նշանակում է **սյուն**)...Մեր բերդի անուն էղավ Սասուն» («Սասնա Շուեր», Երևան, 1961, էջ IX):

Նույնատիպ կազմվածք ունի նաև հայերեն Սանամ անունը, որը կազմված է Սանօսուրբ արմատից և գրաբարյան ամօտարի բաղադրիչից, այսինքն սուրբ տարի: Գիտենք, որ Աստվածաշնչում գոյություն ունի Հոբելյանականօհիսուներորդ տարին մեկ մեծ թողության տարի հռչակելու սովորությունը (Ղևտազինների ԻԵ գլուխ) «11...Հիսուներորդ տարին թող ձեզ համար Հոբելյանական տարի լինի: ...12 ...Այն թող **սուրբ լինի** ձեզ համար»: Այսինքն սուրբ տարվա գաղափարը):

Իսկ Բաղդասար անվան մեջ հանդիպում ենք մեկ այլ բառակապակցության, «Բաղդ» արմատով, «ա» կապով և «սար» բաղադրիչով: Սակայն այս անվան մեջ, ըստ մեր համեմատ կարծիքի, բառարմատը պետք է կարդացվի Բախտ և ոչ՝ Բաղդ: Որով «Սասնա Շուեր» դյուցազնավեպի այս հատվածը համապատասխանում է գիլգամեշյան պատումի աստվածների բնակավայրը համարվող, Նիցիր-Արարատ լեռան և, այսպես կոչված, Փոքր Մասիսի արարման պատմությանը:

Ինչպես նշել է Ա. Մովսիսյանը՝ «Շումերական դիցաբանության համաձայն՝ ի սկզբանե հավերժորեն գոյություն է ունեցել նախաստեղծ օվկիանոսը (իմա՝ Շովի Նարը): Նրանից ծնվել է տիեզերական լեռը՝ կազմված միասնական երկրից ու երկնքից» (ՀՊՀԱ, էջ 39): Այս նույն մտքի որպես շարունակություն, «Գիլգամեշի» աքքադական տարբերակում կարդում ենք.

19. Նա (Գիլգամեշը) լսել էր լեռների մասին, որոնց անունն է Մաշու,

20. Հենց որ այդ լեռներին նա մոտեցավ,

Որ այգալույսն ու մայրամուտն են ամեն օր պահպանում,

Վերևում հասնում են երկնային ձուլվածքին,

Ներքևում՝ նրանց կուրծքը սանդարամետին է հասնում,-

24. Մարդակարիճներն են պահպանում նրանց դարպասները...

(«Հին Արևելքի պոեզիան», Երևան, 1982, էջ143)

Հարկ է նշել, որ Մասսի վիհերը կոչվել են սանդարամետ («Սասնա Շուեր», էջ LVIII):

Թե՛ առաջին և թե՛ երկրորդ մեջբերումներում նկատելի է երկու լեռների առկայությունը,

«տիեզերական լեռը՝ կազմված միասնական երկրից ու երկնքից» և «Վերևում հասնում են երկնային ձուլվածքին, ներքևում՝ նրանց կուրծքը սանդարամետին է հասնում», երկնային և երկրային:

Հայտնի է, որ Մասիսը կոչվել է նաև «Ազատ Մասիս», իսկ գեղերեն yazata □ նշանակում է սրբազան, պաշտելի, ազնվական (Հայկական Սովետական Հանրագիտարան, հատ. Ա, էջ 691), որպես սուրբ, սրբազան լեռ արգելված էր նրա վրա բարձրանալը: Բոլոր նրանք, որ կհամարձակվեին դա անել, պիտի հալածվեին: Ինչպես նշել է Անժելա Տերյանն իր «Հայաստանը արարչագործության և քաղաքակրթության բնօրրան» գրքում. «Հայերը նաև սուրբ, աստվածային լեռ են համարել Մասիս սարը, որի գագաթին չպետք է դիպչեր մահկանացու մարդու ոտքը: Հայոց հավատալիքներում լեռը պահպանում են քաջքերն ու վիշապազունները» (Երևան, 2002, էջ 26), իսկ շումերականում՝ «Մարդակարիճներն են պահպանում նրանց (լեռների) դարպասները»:

Թալինի շրջանում պահպանված մի ավանդություն կա, համաձայն որի Մասիս և Արագած լեռների մրցակցության արդյունքում Արագածն անիծում է Մասիսին՝ ասելով. «Աշխարհի երեսին մարդ չբարձրանա նրա կատարին, վրան մատաղ չմորթի: Այդպես էլ լինում է: Մասսի վրա մինչև օրս *մարդ չի բարձրացել, ոչ էլ մատաղ է մորթվել*» (Արամ Ղանալանյան, Ավանդապետում, Երևան, 1969, էջ ԽԴ): Իսկ XIII դարի ֆրանսիացի ճանապարհորդ Ռուբրուկը վկայում է, որ հայերը Արարատի վրա չեն բարձրանում ոչ այնքան լեռան դժվարամատչելիության, որքան նրա *սրբազանությունը չպղծելու* պատճառով: Ծերունի մի հայ Ռուբրուկին ասել է. «Ոչ ոք պետք չէ բարձրանա Մասիսի վրա, նա աշխարհի մայրն է» (Հ. Հակոբյան, Ուղեգրություններ, հ. I, 1932, էջ 18, Հայկական Սովետական Հանրագիտարան, էջ 691):

Ի՞նչու ոչ ոք չէր բարձրացել կամ իրավունք չի ունեցել բարձրանալու այդ լեռան վրա և մատաղ անելու, որովհետև Լեռն այդ սուրբ էր, «Աստուածների ժողովի լեռ»-ն էր այն, աստվածների բնակավայրը:

Աստվածաշնչից արդեն գիտենք, թե հրեա ժողովրդի կյանքում ինչ կարևոր դեր է խաղացել Նոյը, նրա սերունդը (որից, համաձայն Սուրբ Գրքի, առաջացել է ողջ մարդկությունը՝ Հաբեթից հնդեվրոպացիները, Սեմից՝ սեմիտները, իսկ Քամից՝ մնացյալները) և փրկագործության Արարատ լեռը (Արարատ անունը, ի դեպ, մեզ հայտնի է Աստվածաշնչից, առաջին անգամ լեռն այդպես է կոչվել Սուրբ Գրքում): Այս անգամ նույն Աստվածաշնչում հանդիպում ենք Արարատ-Մանասար բառի մի նոր տարբերակի՝ Սինա լեռան: Փորձենք հայերենում Սինան կոչել ոչ թե լեռ, այլ՝ սար, և քանի որ գիտենք, թե լեզվաբանության մեջ բնական է ձայնավորների տառադարձությունը, *ի* - *ա* ձայնավորների հնչունափոխությամբ Սինա բառի *ի*-ն տառադարձենք *ա*-ով, ապա կստանանք Հայոց նույն Մանա սարը՝ Աստվածների բնակած լեռան պատկերով: Վերը նշված կարծիքի հիմնավորման համար ուշադրությամբ կարդանք Աստվածաշնչի Ելից գրքի 19-րդ գլխի շարադրանքը. «11...Տերը ողջ ժողովրդի աչքի առաջ իջնելու է Սինա լեռան վրա»:

Ուրեմն Սինան Աստծո գտնվելու վայրն էր այնպես, ինչպես Մանասար-Նիցի-Արարատն էր հայտարարվում «աստվածների ժողովավայր»:

«12 «Զգո՛ւյ՛ էղեք, լեռան վրա մարդ չբարձրանա ու դրան չմոտենա, որովհետև ով մոտենա լեռան, մահվամբ պիտի պատժվի»:

Նույնն է պարագան Ազատ Մասիսի, ով փորձի դրա վրա բարձրանալ, քաջքերից ու վիշապազուններից պիտի պատժվի-հալածվի, կամ չեն կարող բարձրանալ, քանի որ «Մարդա-

կարիճներն են պահպանում նրանց (լեռների) դարպասները»: Բացի այդ, «Հայկական լեռնաշխարհում էր գտնվում «Աստվածների ժողովի լեռը» (ՀՊՀԱ, էջ 28): Այսինքն այն լեռը, որը աստվածների ժողովավայրն էր, որակվել էր որպես Սուրբ լեռ-սար, և ահա դրա հստակ շարադրանքին ենք հանդիպում Աստվածաշնչում. «Մովսեսն ասաց Աստծուն. «Ժողովուրդը չի կարող Մինա լեռը բարձրանալ, որովհետեւ դու ինքդ ես մեզ պատվիրել և ասել, թե՝ «Մարդկանց ու լեռան միջև տարածություն կթողնես և **լեռը սուրբ կհռչակես**» (Ելից ԺԹ 23):

Աստվածային այդ հրահանգից հետո Մինա բառը պետք է որ եբրայեցերենում սուրբ նշանակեր (Աստվածաշնչից գիտենք, որ Աստվածային որևէ հրահանգի կատարումը պարտավորություն է, իսկ չկատարելը՝ անհնազանդություն: Օրինակ՝ Ծննդոց ԻԲ գլխում «Աստված ասաց նրան (Աբրահամին). «Ա՛ն քո միակ որդուն՝ քո սիրելի Իսահակին, գնա՛ մի բարձրադիր տեղ և այնտեղ՝ **լեռան վրա**, ...ողջակիզի՛ր նրան»: Աբրահամն առավոտյան վեր կացավ, հետը վերցրեց իր որդի Իսահակին...եկավ այն տեղը, որ Աստված ասել էր նրան (ողջակիզելու)»: «Չաքարիա քահանային Աստծո հրեշտակը պատվիրեց՝ ասելով. «Քո կինը՝ Եղիսաբեթը, մի որդի կծնի քեզ, և նրա անունը Հովհաննես կդնես»: «Եվ նա իր տղայի անունը դրեց Հովհաննես» (Ղուկ. Ա 13): «Գարբրիել հրեշտակը Մարիամին հրահանգեց՝ ասելով. «Մի՛ վախեցիր, Մարիա՛մ, ... Աստծուց դու շնորհ գտար: Եվ ահա՛ դու կհղիանաս և կծնես մի որդի ու նրա անունը Հիսուս կդնես»: Նա իր որդու անունը դրեց Հիսուս» (Ղուկ. Ա 30-31): Ուրեմն Աստվածային հրահանգի կատարումը, նույնիսկ անվանակոչության պարագայում, պարտադիր էր, մինչդեռ **Մինա** անունը սուրբ չի նշանակում:

Մինա բառի ստուգաբանությունը պարզելու համար դիմեցինք «Հրեական Հանրագիտարան»-ի մեջ **Մինա** անվան բացատրությանը և, ի զարմանս մեզ, գտանք հետևյալը. «Die Etymologie des Wortes Sinai ist dunkel. (Jüdisches Lexikon, 2 Auflage 1987, Jüdischer Verlag bei Athenäum, Band IV/2, s. 436), այսինքն. «Մինա բառի ծագումը մութ է» և ապա միտքը շարունակելով հավելում էր. «Manche der neueren Bibelforscher halten es für unwahrscheinlich, dass diese Lokalisation der biblischen Vorgänge historische begründet sei, weil die Sinai-Halbinsel keinen Vulkan aufweist, die Darstellung in Exodus 19 aber einen solchen voraussetzen scheine (Brennender Berg, Donner, Blitz, Wolke, Rauch, Feuer, Schmelzofen, Beben), այսինքն «նորագույն շրջանի Աստվածաշնչի որոշ մասնագետներ (ինչպեսին է Գրեսսմանը (H. Gressmann, Moses und seine Zeit, 1913, «36, 409-419), անհավանական են համարում գործողությունների աստվածաշնչյան տեղադրման պատմականորեն հիմնավորված լինելը, քանի որ Մինայի թերակղզում հրաբխային առկայություն չկա: Մինչդեռ Ելից գրքի ԺԹ գլուխը նմանատիպ պատկեր է ներկայացնում (այրվող լեռ, որոտում, կայծակ, ամպեր, ծուխ, կրակ, շարժում-երկրաշարժ» (Ելք ԺԹ 16-18):

Ուրեմն այն սարը, որը հայտնի է որպես Մինա, պարզապես վերանվանված սար է, սակայն ոչ այն, որը պիտի Սուրբ սար-լեռ հռչակված լիներ, ինչպես Աստված պատվիրել էր: Մինչդեռ, ի տարբերություն Մինա լեռանը վերագրվող «այրվող լեռ, որոտում, կայծակի, ամպերի, ծուխի, կրակի, շարժում-երկրաշարժի լեռ», սակայն սարին չհամապատասխանող բնութագրումների, այլ է Արարատ (իմա՝ Մանասար) լեռան բացատրությունը. «Արարատ, Մասիս, հանգած հրաբխային մեկուսացած լեռնագանգված:...Արարատը բազմաձին հրաբուխ է:...Արարատի գառիկող լանջերը և հատկապես մերձգագաթնային սարավանդները ծածկված են հողմահարված հրաբխային ապարների քարակարկառներով («քարե ծովեր»), իսկ գագաթը՝ հավերժական ձյունով: ... Արարատը Հայկական լեռնաշխարհի ակտիվ սեյսմիկ շրջաններից է» (ՀՄՀ, 1 հատ., էջ 691): Եվ այսպես, Սուրբ Գրքում Մինա լեռանը

տրվող որակումները բառ առ բառ համապատասխանում են Սանասար-Արարատ լեռանը:

Ահա թե ինչն է մեզ պարտադրում մտածել, որ Սուրբ Գրքի Հնգամատյանի Մինա սարը պարզապես փոխառումն է հնչյունափոխված Սանա-սուրբ սարի, ուր պահպանված է հայերեն տարբերակի սկզբնակերպը հանդիսացող սուրբ լեռան գաղափարով՝ Սանա-Մինա սարը:

Եվ այսպես, ակնհայտ է, որ Արարատ լեռան մասին գոյություն ունեցող թե՛ հայկական, թե՛ շումերական և թե՛ աստվածաշնչյան տարբերակները գալիս են իմաստավորելու այդ լեռան սրբազան լինելը: Հաստատելու, թե աստվածների ժողովավայրը, Աստծու բնակավայրը հանդիսացող այդ լեռը հենց ինքը Սանա սարն է՝ Սուրբ Սարը-Լեռը: Այսինքն Սանասարը (և հրեաների մոտ նույն ձևով պահպանված Մինասարը) ոչ այլ ինչ է, քան աստվածաշնչյան տեքստով հայտնի Արարատ լեռան զուտ հայկական հնագույն անվանումը:

Իսկ Բախտասար՝ը, այսպես կոչված՝ Փոքր Մասիսը, ինչո՞ւ Բախտասար: Ըստ մեր համեստ կարծիքի, քանի որ արգելված էր Սանասարի վրա բարձրանալը («...Մասսի վրա մինչև օրս մարդ չի բարձրացել, ոչ էլ մատաղ է մորթվել», «Ոչ ոք պետք չէ բարձրանա Մասիսի վրա, նա աշխարհի մայրն է»), քանզի այն աստվածների բնակավայրն էր, ապա բախտո՞ղ կարող էիր փորձել՝ բարձրանալով նրա կեսը հանդիսացող, կես ափ ջրից ծնված, երկրայինի խորհրդանիշը հանդիսացող Բախտասարի վրա: Մեր այս տեսակետը հաստատելու է գալիս մեկ այլ ավանդություն. «...Նոյը բարձրանում է Մասսի գագաթը և այնտեղից շնորհակալության զոհ մատուցում Աստծուն՝ ի պատիվ խաղողի որթի և գինու» (Ա. Դանալանյան, Ավանդապետում, Երևան, 1969, էջ 336):

Ավանդապատումներում նշված Մասիսը չի ճշտված մեծի՞, թե՞ փոքրի մասին է, քանի որ Թալինի վերոնշյալ ավանդապատումից հայտնի էր, որ «Մեծ Մասիսի վրա ոչ ոք զոհ պիտի չմատուցեր», ապա այստեղ նշված Մասիսը հենց փոքր սարն է, որի վրա զոհամատուցումը արգելված չէր, այսինքն «բախտը» կարելի էր փորձել հենց փոքրի վրա: Այս տեսակետին է մեզ առաջնորդում «Ավանդապատումի» էջ 363-ի Արտավազդին նվիրված պատումում նշված «Եւ հեծելագաւրքն համբաւեցին թէ չաստուածքն Շիդարայ յափշտակեցին զնա եւ եղին ի սեաւ լեառն, որ է **աւագ Մասիս**»:

Ուրեմն, եթե մեծ սարը կոչվում էր ավագ Մասիս , փոքրը պիտի կոչվեր «կրտսեր Մասիս», որով թե՛ մեծ և թե՛ փոքր սարերը կոչվում էին նույնանուն՝ Մասիս: Ուրեմն Մասսի գագաթին Նոյի մատուցած զոհաբերությունը կատարվել է ոչ թե ավագ Մասիս-Սանասարի, այլ կրտսեր Մասիս-Բախտասարի վրա:

Այսպիսով, հստականում է, որ շումերական դիցազնավեպի նախաստեղծ օվկիանոսից ծնված տիեզերական լեռը երկրի ու երկնքի միասնականությունից կազմված, ինչպես նաև նույն գրքի երկնային ձուլվածքին հասնող և կուրծքը սանդարամետին մոտեցող լեռների առկայության մեջ խոսվում է Սուրբ-Երկնայինն իր մեջ ամփոփող Սանասարի և երկրայինի խորհրդանիշ Բախտասարի մասին:

Դառնալով Նավասարին, եթե հայերենում ունենք Սանասար և Բախտասար բառակազմությունը, որոնք հայոց Սուրբ սար և նրան անքակտելիորեն կապված Բախտի սար հասկացություններն են ամփոփում, ապա դրանց բառակապակցության նմանօրինակով էլ կազմված է **Նավասար** բառը: Քանի որ Սանասար-Բախտասարի շրջակայքում ապրած ժողովրդի մեծագույն տոնը պիտի լիներ ինչպես շումերական Զրիեդեդից փրկված Ուտնափիշտիմի, այնպես էլ աստվածաշնչյան Նոյի միջոցով մարդկությանը տրված փրկության հիշատակությունը նշելու մեծագույն տոնը, որը Աքքադական դիցազնավեպի 11-րդ պնակիտի մեջ է ստացել իր ձևակերպումը. «Նավը կանգ առավ Նիցիր Լեռան վրա» («Հին Արևելքի դիցազնավեպ», Երևան, 1963, թարգմանիչ՝ Ն. Մարտիրոսյան, էջ 160, ՀԱՊ) և Աստվածաշնչում.

«տապանը նստեց Արարատ լեռան վրա» (Ծննդոց Ը 4):

Ուրեմն կասկածից վեր է, որ հայ ժողովրդի պատմական այդ տունը ոչ թե հեթանոսական շրջանին վերաբերող նոր տարին էր, այլ ինչպես հայոց, այնպես էլ ողջ մարդկության դարագլուխ կազմող փրկագործության, Ջրհեղեղից հետո մարդկային կյանքի շարունակականության հիշատակության տունն է, որով ոչ թե Նավասարդ, այլ՝ Նավ-ա-սար-Նավասար, ոչ թե Արարատ կամ Մասիս, այլ՝ Սանասար և Բախտասար: